

אורי שרקי
מקדם לעין

אורי שרקי

מקדם לעין

עיונים בפרק 'חלק'

כרך ב

Oury Cherki
Mikedem Laayin
Commentary on Chapter Chelek

אורי שרקי
מקדם לעין
עיונים בפרק 'חלק'

שכתוב והוספת מקורות: הרב ד"ר חגי שטמלר

עריכה: שלמה דאודי

עריכה לשונית והפקה: שדמה קדר

עיצוב כריכה: שלומציון שרקי, סטודיו מאוריציוס

עימוד: נריה צברי, סטודיו מאוריציוס

צילום כריכה: עזרא אמסלם

כל הזכויות שמורות להוצאת אורים – להעמקת ערכי היהדות

מס' עמותה: 580473064 (ע"ד)

ת.ד. 36034 ירושלים 91360

טל': 050-5556775

contact.ourim@gmail.com

www.ourim.org

אין לשכפל, להעתיק, לצלם, להקליט, לאחסן במאגר מידע, לשרר או לקלוט בכל דרך או בכל אמצעי אלקטרוני, אופטי, מכני, או אחר כל חלק שהוא מן החומר שבספר זה. שימוש מסחרי מכל סוג שהוא בחומר הכלול בספר זה אסור בהחלט אלא ברשות מפורשת בכתב מהמוציא לאור.

מסת"ב 978-965-7466-10-0 ISBN

נדפס בישראל תשפ"א 2021

תוכן עניינים

- 9..... "כִּי דָבַר ה' בְּזֶה" (צט, א – צט, ב)
- 16..... פשרם של פסוקים תמוהים
- 13..... הלימוד והחזרה
- 14..... "אָדָם לְעֵמֶל יוֹלֵד"
- 23..... לימוד תורה ותלמידי חכמים (צט, ב – קא, א)
- 43..... הספרים החיצוניים
- 28..... המלמד את בן חבירו תורה
- 48..... "כָּל יְמֵי עֲנִי רָעִים"
- 29..... היחס לתלמידי חכמים
- 51..... שיר וזמר
- 39..... היחס לתורה
- 41..... השפעת האלוהי לעתיד לבוא
- 53..... הלוחש על המכה (קא, א – קא, ב)
- 64..... שלושה באו בעלילה
- 55..... רפואות
- 58..... ייסוריין
- 69..... ההוגה את השם באותיותיו (קא, ב)
- 71..... שלושה מלכים (קא, ב – קג, ב)
- 104..... תשובת המנהיג והדור
- 72..... ירבעם
- 108..... ארבע כיתות
- 90..... כבודם של שלושת המלכים
- 113..... תורת המלכים הרשעים
- 95..... אחאב
- 102..... מנשה
- 123..... מיכה (קג, ב – קד, א)
- 125..... גדולה לגימה
- 131..... המלכים החסרים (קד, א)
- 135..... חזקיהו (קד, א)
- 139..... איכה (קד, א – קה, א)
- 144..... "בְּכֹו תִבְכֶּה בְּלִילָה"
- 142..... "רַבְּתֵי בְּגוּיִם"

153.....	שלמה (קד, ב)
157.....	כולן באין לעולם הבא (קד, ב - קה, א)
161.....	תשובת כנסת ישראל (קה, א)
167.....	בלעם (קה, א - קז, ב)
184.....	עולם הבא לגויים.....
187.....	כעסו של הקב"ה.....
191.....	לשמה.....
172.....	נבואותיו לאומות העולם.....
176.....	עצתו לבלק.....
179.....	מותו.....
195.....	דואג ואחיתופל (קו, ב - קז, א)
203.....	דוד ובת שבע (קז, א - קז, ב)
219.....	גיחזי (קז, ב)
226.....	שמאל דוחה וימין מקרבת.....
229.....	משנה ג - דורות שאין להם חלק לעולם הבא (קז, ב - קח, א)
230.....	שלושת הדורות.....
237.....	דור המבול (קח, א - קח, ב)
243.....	נח.....
241.....	המבול.....
251.....	מלחמת ארבעת המלכים את החמישה (קח, ב - קט, א)
252.....	נחום איש גם זו.....
255.....	דור הפלגה (קט, א)
259.....	סדום (קט, א - קט, ב)
264.....	אליעזר בסדום.....
269.....	עדת קורח (קט, ב - קי, ב)
280.....	מתי התרחש חטא קורח ועדתו?.....
283.....	מחלוקת.....
277.....	בני קורח.....
278.....	יוסף וקורח.....

285.....	דור המדבר (קי, ב)
287.....	עשרת השבטים (קי, ב - קיא, א)
	289..... הקטנים לעולם הבא
291.....	שואה בעבר ובעתיד (קיא, א)
297.....	ארך אפיים - סוד העולם (קיא א - קיא, ב)
	300..... עטרה בראש כל צדיק
303.....	משנה ד-ה עיר הנדחת (קיא, ב - קיג, ב)
315.....	ההקדשות בעיר הנדחת
317.....	תרומות ומעשרות של עיר הנדחת
321.....	חיאל בית האלי ואליהו
326.....	סיום הפרק
327.....	חתימה: סודו של התלמוד
305.....	"וְנָתַן לָךְ רַחֲמִים"
306.....	דין המדיחים
309.....	שִׁדְחַ רְבָה
310.....	יִשְׁבֵי הָעִיר
312.....	נכסי עיר הנדחת
314.....	אֶל תּוֹף רְחֻבָה

"כִּי דִבֶּר ה' בְּזָה" (צט, א – צט, ב)

והאומר אין תורה מן השמים וכו'

כזכור, ביארנו במשנה א כי אין מדובר רק בדעה מוטעית אלא במכלול אומר החיים. האומר 'אין תורה מן השמיים' ניתק את עצמו מבחירה מריבוננו של עולם ומתורתו המביאה את האדם אל העולם הבא, ולפיכך אין לו חלק לעולם הבא.

תנו רבנן: "כִּי דִבֶּר ה' בְּזָה וְאֵת מִצְוָתוֹ הִפֵּר הַפֶּרֶת תִּפְרֹת"
(במדבר טו, לא) – זה האומר אין תורה מן השמים.

כפי שאמר רב גידל¹ לפני שהיתה תורה העולם היה במצב התוהו. כאשר אין התגלות אלוהית אין משמעות לעולם.

דבר אחר: "כִּי דִבֶּר ה' בְּזָה" – זה אפיקורוס.
דבר אחר: "כִּי דִבֶּר ה' בְּזָה" – זה המגלה פנים בתורה,
"וְאֵת מִצְוָתוֹ הִפֵּר" – זה המפר ברית בשר, "הַפֶּרֶת
תִּפְרֹת" – "הַפֶּרֶת" בעולם הזה "תִּפְרֹת" לעולם הבא.

1 "אמר רב גידל אמר רב: עתידין ישראל דאכלי שני משיח" (ראה כרך א, צה, ב).

מכאן אמר רבי אליעזר המודעי: המחלל את הקדשים, והמבזה את המועדות, והמפר בריתו של אברהם אבינו, והמגלה פנים בתורה שלא כהלכה, והמלבין פני חברו ברבים, אף על פי שיש בידו תורה ומעשים טובים אין לו חלק לעולם הבא.

המחלל את הקדשים אינו רואה קדושה בבשר. המבזה את המועדות אינו רואה קדושה בחול, ומשום כך אינו מכבד את חול המועד. המפר בריתו של אברהם אבינו אינו מאמין שישנה קדושה בחלק היותר חומרי ותאווני באדם, והמלבין פני חברו ברבים אינו מכיר בערך צלם האלוהים שבאדם.²

תניא אידך: "פִּי דְבַר ה' בְּזָה" – זה האומר אין תורה מן השמים, ואפילו אמר כל התורה כולה מן השמים חוץ מפסוק זה שלא אמרו הקדוש ברוך הוא אלא משה מפי עצמו, זהו "פִּי דְבַר ה' בְּזָה".

יש לדייק בדברי הברייתא: אסור לומר על פסוק זה שלא אמרו הקדוש ברוך הוא, אולם יכול אדם לומר על פסוק זה שלא אמרו משה, כפי שמצינו במסכת בבא בתרא³ מחלוקת בשאלה אם משה הוא שכתב את שמונת הפסוקים האחרונים שבתורה או שמא היה זה יהושע.⁴

ואפילו אמר כל התורה כולה מן השמים חוץ מדקדוק זה, מקל וחומר זה, מגזרה שוה זו, זה הוא "פִּי דְבַר ה' בְּזָה".

דקדוק אינו מגיע במסורת שבעל-פה, אבל גם מה שהחכם אומר מדעתו, מן השמיים הוא. הנחת היסוד בתורה שבעל-פה היא שנתנית התורה לישראל איננה רק מאורע היסטורי קדום שהתרחש לפני אלפי שנים. כי הרי ככל שנתקדם בזמן כך נלך ונתרחק מאותו מאורע, והסיכוי שנעמוד על כוונתו

2 "המגלה פנים בתורה שלא כהלכה" יבואר לקמן.

3 טו, א.

4 דברים אלו נוגעים למחלוקת המסעירה את העולם הרבני עד עצם היום הזה בדבר 'סוד השנים-עשר' שבדברי רבי אברהם אבן עזרא, הטוען שישנם מספר פסוקים בתורה שלא משה כתבם (ראה למשל בפירושו לדברים א, ב).

האותנטיות של הכותב ילך ויקטן. הקב"ה מלווה את נתינת התורה לאורך כל הדורות, ועל כן אין חשיבות רבה כל כך לאופן שבו הבינו את הפסוקים בימי משה; מה שחשוב הוא כיצד החכמים מבינים אותם לאורך הדורות, וזהו דבר ה'.

אמנם גם החכמים עלולים לטעות בהבנת התורה, כפי שמשה רבנו עצמו טעה, ובכל זאת – הקב"ה מתגלה גם דרך הטעויות שלנו. לדוגמה, מצווה מן התורה להריע בשופר בראש השנה. אולם איננו יודעים לאיזו תרועה התכוונה התורה, בגלל "אֲרָךְ הַשָּׁנִים וְרַב הַגְּלוֹת"⁵, ועל כן מחמת הספק אנו תוקעים גם תשר"ת גם תש"ת וגם תר"ת. אך למרבה הפלא, האר"י כותב שכאשר אנו תוקעים תשר"ת נוצרים מלאכים בשמיים, וכאשר אנו תוקעים תש"ת נוצרת עוד כת של מלאכים, וכך גם כאשר תוקעים תר"ת. לכאורה שני שלישים מן המלאכים הללו נוצרו בטעות, אולם גם הטעות של בני ישראל מכוונת. עם ישראל איננו 'עם הספר' אלא עם חי שדרכו מתגלה הקב"ה בכל דור ודור.

תניא: היה רבי מאיר אומר: הלומד תורה ואינו מלמדה – זה הוא 'דָבַר ה' בְּזָה'.

אדם שלמד תורה מחויב ללמד אותה לאחרים. דבר ה' אינו רק בגדר של חוכמה חסרת אישיות אלא גם בגדר של דיבור שיש לו נמען. אם התורה היתה חוכמה ולא דיבור, הרי לא היה מחובתי ללמדה, שכן אין לה נמען – כל אחד יכול לעמוד על תוכנה ולימודי אינו בא לתרום לחוכמה דבר. אך מאחר שהתורה היא דיבור – והדיבור אינו מיועד רק אליי אלא אל כלל האומה, הרי התורה רק עוברת דרכי, ומחובתי להמשיך ולמסור אותה אל האומה. הלומד תורה ואינו מלמדה הוא אדם שלימוד התורה שלו אינו מפגיש אותו עם דבר ה', ועל כן הוא בכלל "כִּי דָבַר ה' בְּזָה".

רבי נתן אומר: כל מי שאינו משגיח על המשנה. שעושה כמו שאינה עיקר (רש"י).

מדובר באדם שאצלו התורה שבכתב היא התורה המרכזית ולא התורה שבעל-פה. אדם זה למעשה אינו מאמין בברית המתמשכת בין הקב"ה לישראל, כי מבחינתו הדיבור האלוהי נאמר בהר סיני ואיננו ממשיך בתורה שבעל-פה שנתקבלה באומה. זהו אפוא גוון של כפירה בתורה מן השמיים. גם אם הוא מכבד את התורה שבכתב, הרי עבורו היא לכל היותר מסמך ארכיאולוגי.

רבי נהוראי אומר: כל שאפשר לעסוק בתורה ואינו עוסק.

בספרו נפש החיים⁶ מאריך רבי חיים מוולוז'ין, על פי דברים אלו, בעונשו של כל מי שאינו עוסק בתורה. אך רבי איסר זלמן מלצר⁷ מקשה שאם ביטול תורה הוא כה חמור, מדוע הרמב"ם אוסר רק על מלך לשתות יין מפני שעליו לעסוק בתורה – והרי כולנו חייבים לעסוק בתורה! כיצד אפוא הותר לנו לשתות יין? מכאן מוכיח רבי איסר זלמן כי חומרת ביטול תורה היא לפי מדרגתו של האדם.

רבי ישמעאל אומר: זה העובד עבודה זרה.

רבי ישמעאל היה בעל נטייה רציונליסטית,⁸ ולכן לשיטתו כל הנזכרים במשנה א (אפיקורוס, והאומר אין תורה מן השמיים וכו') יש להם חלק לעולם הבא. רק העובד עבודה זרה מאבד את חלקו לעולם הבא.

מאי משמעה?

מניין לרבי ישמעאל שהמילים "דְּבַר ה' בְּזָה" נאמרו על עובד עבודה זרה?

דתנא דבי רבי ישמעאל: "פִּי דְּבַר ה' בְּזָה" זה המבזה דיבור שנאמר לו למשה מסיני: "אֲנֹכִי ה' אֱלֹהֶיךָ ... לֹא יִהְיֶה לְךָ אֱלֹהִים אֲחֵרִים" וגו' (שמות כ, ב-ג).

6 ד, כד.

7 בספרו אבן האזל על הרמב"ם, הלכות מלכים ג, ה.

8 כפי שעמד על כך אברהם יהושע השל בספרו תורה מן השמיים באספקלריה של הדורות.

זה היה הדיבור הראשון לבני ישראל, ורק לאחר מכן באו דיבורים נוספים, ולכן מוזכר בלשון יחיד.

הלימוד והחזרה

רבי יהושע בן קרחה אומר: כל הלומד תורה ואינו חוזר עליה, דומה לאדם שזורע ואינו קוצר.

אדם לעולם אינו מבין את דברי התורה על בוריים כאשר הוא נפגש עם תוכנם רק פעם אחת ואינו חוזר עליהם.

רבי יהושע אומר: כל הלומד תורה ומשכחה דומה לאשה שילדת וקוברת.

רבי עקיבא אומר: [צט, ב] זמר בכל יום זמר בכל יום.

היה מסדר למודך, אף על פי שסדור בפוך כזמר, והוא יגרום לך שתהא לעולם הבא בשמחה ובשירים (רש"י).

רש"י מדגיש את סידורם של הלימודים. מכאן שיש צורך בתוכנית לימודים.

אמר רב יצחק בר אבודימי: מאי קרא? שנאמר "נִפְּשׁ עֲמָל עֲמָלָה לֹוּ כִּי אָכַף עָלָיו פִּיהוּ" (משלי טז, כו) – הוא עמל במקום זה ותורתו עומלת לו במקום אחר.

בניגוד לחוכמה האנושית, שהעוסק בה נשאר במדרגתו, הרי חוכמת הקודש מעלה את העוסק בה לאותה הרוממות שלה עצמה, ולכן היא פועלת עליו גם כאשר הוא איננו עוסק בה. העיסוק בחוכמה האנושית מפתח את האנושות, אך לא את העוסק בה, כי הוא לא הפך בעצמיותו להיות חלק מהנושא הנלמד כמו העוסק בחוכמת הקודש.⁹

בהמשך התלמוד מופיעה אמירה נוספת, מהפך השלילי:

"נִאָף אִשָּׁה חָסֵר לֵב" (משלי ו, לב) – אמר ריש לקיש: זה הלומד תורה לפרקים.

ואינו לומד תדיר תדיר, כמי שאין לו אשה ובוועל פעמים זו פעמים זו (רש"י).

אדם זה אינו יודע מהי התקשרות ונאמנות ומהי אהבה.

שנאמר "כִּי נָעִים כִּי תִשְׁמְרֶם בְּבִטָּנְךָ יִכְנֹו יַחְדָּו עַל שְׂפֹתֶיךָ" (משלי כב, יח).

אדם שיש לו סדרי לימוד קבועים הוא אדם שיש לו שייכות טבעית אל התורה, שכן היחס בין התורה ובין לומדיה נמשל ליחס שבין איש לאשתו. התלמוד¹⁰ מזכיר שהיתה בירושלים קהילה בשם "קהלא קדישא", ובמדרש מובא שהיא נקראה כך מפני "שהיו משלשין היום – שלישי לתורה שלישי לתפלה שלישי למלאכה"¹¹ משום שנאמר "רְאֵה תַיִים עִם אִשָּׁה אֲשֶׁר אָהַבְתָּ" (קהלת ט, ט).

"אָדָם לְעֵמֶל יוֹלָד"

אמר רבי אלעזר: כל אדם לעמל נברא, שנאמר "כִּי אָדָם לְעֵמֶל יוֹלָד" (איוב ה, ז).

בניגוד לבעלי החיים, שלא נדרש מהם מאמץ להפעיל את כישוריהם, האדם נדרש לעמל ולמאמץ, כפי שאומרת הברייתא במסכת קידושין¹²:

מימי לא ראיתי צבי קייץ וארי סבל ושועל חנוני והם מתפרנסים שלא בצער. מה אלו שלא נבראו אלא לשמשני מתפרנסים שלא בצער, ואני שנבראתי לשמש את קוני אינו דין שאפרנס שלא בצער? אלא שהרעותי את מעשי וקיפחתי את פרנסתי.

10 ברכות ט, ב.

11 קהלת רבה ט, ט.

12 פב, ב.

לפי הברייתא, על האדם להתאמץ ולעמול לפרנסתו לא מפני שלשם כך הוא נברא, אלא מפני שנפל בחטא אדם הראשון, כך שמדובר במציאות שבדיעבד. לעומת זאת, במדרש הארץ-ישראלי 'משנת רבי אליעזר'¹³ נאמר:

חביבה היא המלאכה, שהרי כל בריות שברא הקדוש ברוך הוא בעולמו, לא מסר להן מלאכה, אלא לבני אדם בלבד. וכן היה רבי מאיר אומר: ראית מימך, ארי אכר, צבי קייט, שועל כורם, או אחד מן החיות עושה מלאכה? והרי אינן עושין מלאכה, והרי הן מתפרנסין בלא מלאכה, ובני אדם אין מתפרנסין אלא מן המלאכה – לא מפני שהן קלין מן החיות, אלא שהמלאכה חביבה.

הנברא הוא מי שעומד בזכות עצמו, ולכן כל זמן שהאדם מקבל את חייו מזולתו הוא אינו בגדר של 'נברא'. על האדם לעסוק במלאכה מכיוון שכך הוא קונה את זכות קיומו.

איני יודע אם לעמל פה נברא אם לעמל מלאכה נברא?
כשהוא אומר "כִּי אָכַף עָלָיו פִּיהו" (משלי טז, כו) – הוי אומר לעמל פה נברא.

המהר"ל¹⁴ אומר שלא יעלה על הדעת לומר שמעלתו של האדם נעוצה בכישרונו הטכנולוגי, שהרי האדם זקוק לכישרון זה דווקא כדי להשלים את חסרונותיו. כך לדוגמה, על האדם לייצר לעצמו בגדים מפני שהוא זקוק לאמצעי הגנה מפני הקור והחום ולפסות מפני הבושה, ואילו בעלי החיים אינם זקוקים לכך.

התלמוד משתמש בביטוי "עמל פה" ולא 'עמל שכל'. היוונים כינו את האדם בשם 'חי משכיל', ואילו חכמי ישראל מכנים את האדם בשם 'חי מדבר'. במחשבה היוונית, מגמת ההתעלות היא ספיריטואליסטית ולפיה על האדם להיעשות רוחני יותר ויותר. במחשבה העברית, לעומת זאת, המגמה היא איחוד בין החומר ובין הרוח, והמקום בגוף שבו המחשבה באה לידי

ביטוי בדיבור הוא הפה. לפיכך עמל הפה (הדיבור) הוא הביטוי האמיתי של האדם השלם.

ועדיין איני יודע אם לעמל תורה אם לעמל שיחה? כשהוא אומר "לא ימוש ספר התורה הזה מפיה" (יהושע א, ח) – הוי אומר: לעמל תורה נברא.

אצל חז"ל 'שיחה' פירושה דיבור בדברים של מה בכך.¹⁵ וכי יעלה על הדעת שהאדם נברא "לעמל שיחה", דהיינו לשטויות ולהבלים?! אלא שהשיחה אצל אנשים גדולים היא הקדושה עצמה, ואין הבדל בינה לבין תורה. מתקופת משה רבנו ואילך שוב איננו במדרגה כזו שבה השיחה שלנו היא תורה.

והיינו דאמר רבא: כולהו גופי דרופתקי נינהו טרחנין, כלומר כל הגופין לעמל נבראו (רש"י). טובי לדזכי דהוי דרופתקי דאורייתא אשריו למי שזכה והיה עמלו וטרחו בתורה (רש"י).

פשרם של פסוקים תמוהים

תנו רבנן: "וְהִנָּפֵשׁ אֲשֶׁר תַּעֲשֶׂה בְּיַד רָמָה" (במדבר טו, ל) – זה מנשה בן חזקיה, שהיה יושב ודורש בהגדות של דופי.

מנשה היה לומד תורה, אולם תכלית לימודו היתה להראות את חסרונה של התורה.

¹⁵ ראה משנה אבות א, ה: "וְאֵל תִּרְבֶּה שִׁיחָה עִם הָאִשָּׁה"; עבודה זרה יט, ב: "אפילו שיחת חולין של תלמידי חכמים צריכה תלמוד"; חגיגה יב, ב: "כל הפוסק מדברי תורה ועוסק בדברי שיחה מאכילין אותו גחלי רתמים"; בראשית רבה ס, ח: "יפה שיחתן של עבדי בתי אבות מתורתן של בנים"; בראשית רבה כ, ו: "מעולם לא נזקק הקב"ה להשיח עם אשה אלא עם אותה הצדקת".

אמר: וכי לא היה לו למשה לכתוב אלא "ואחות לוטן תמנע" (בראשית לו, כב), "ותמנע היתה פילגש לאליפז" (שם, יב), "ויילך ראובן בימי קציר חטים וימצא דודאים בשדה" (שם ל, יד)? יצאה בת קול ואמרה לו: "תשב באחיה תדבר בכן אמה תתן לפי, אלה עשית והחרשתי דמית היות אהיה כמוך אוכיחך ואערכה לעיניך" (תהלים ג, כ-כא), ועליו מפורש בקבלה "הוי משכי העון בחבלי השוא וכעבות העגלה חטאה" (ישעיה ה, יח). מאי "כעבות העגלה"? אמר רבי אסי: יצר הרע בתחלה דומה לחוט של כוביא (עכביש) ולבסוף דומה לעבות העגלה.

אלו הן שאלות קשות ואמיתיות. לכאורה מה צורך ותועלת יש בפסוקים אלה? על כך אמר הרב צבי יהודה קוק: 'הכול תלוי בגישה'. למשל, רבי לוי יצחק מברדיצ'ב הטיח דברים כלפי מעלה על הסבל הנורא של עם ישראל, אלא שהוא עשה זאת מתוך אמונה גדולה ורצון לקדש שם שמיים; ואילו בימינו, היו מי שבעקבות השואה גם הטיחו דברים כלפי מעלה, אלא שהם עשו זאת מתוך רצון לגדף ולחרף שם שמיים. שאלותיו של מנשה הן שאלות שהתלמוד עצמו ישאל וידון בהן, אלא שמנשה שאל אותן מתוך בוז ולעג.

"ואחות לוטן תמנע"

דאתן עלה, מיהת "ואחות לוטן תמנע" מאי היא?

כיוון שהגענו לזה בכל זאת, "ואחות לוטן תמנע" מה היא?

פסוקים כיוצא באלה מוזכרים גם בדברי הרמב"ם בהקדמתו לפרקנו בנוגע ליסוד האמונה השמיני – תורה מן השמיים:

שנאמין כי כל התורה הזאת הנתונה על ידי משה רבינו עליו השלום שהיא כולה מפי הגבורה ... ואין הפרש בין 'ובני חם כוש ומצרים' (בראשית י, ו), 'ושם אשתו מהיטבאל' (בראשית לו, לט), 'ותמנע היתה פילגש' (שם, יב), ובין 'אנכי ה' אלהיך' (שמות כ, ב) ו'שמע ישראל' (דברים ו, ד), כי הכל מפי הגבורה והכל תורת ה' תמימה טהורה וקדושה אמת.

נמצאנו למדים מדבריו שהתוכן הגלום בפסוק "וְאַחַת לוֹטָן תִּמְנַע" צריך להיות שווה בערכו לתוכן הגלום ב"אֲנֹכִי ה' אֱלֹהֶיךָ!"

תמנע בת מלכים הואי, דכתיב "אֱלוֹף לוֹטָן" (בראשית לו, כט)

"אֱלוֹף תִּמְנַע" (שם, מ), וכל אלוף מלכותא בלא תאגא היא.

תמנע בת מלכים היתה, שהרי כתוב "אֱלוֹף לוֹטָן"

(בראשית לו, כט) "אֱלוֹף תִּמְנַע" (שם, מ), וכל אלוף מלכות בלא

כתר היא.

את הכתר שמונח על ראשו מקבל המלך בשם העם המכתיר אותו למלך. "מלכותא בלא תאגא" היא מלכות שבה המלך אינו נזקק להסכמת העם כדי למלוך.

בעיא לאיגורי

רצתה להתגייר

באתה אצל אברהם יצחק ויעקב ולא קבלוה.

תמנע רצתה להתחתן עם האבות¹⁶ – עם אברהם במקום שרה, עם יצחק במקום רבקה, או עם יעקב במקום רחל ולא¹⁷. כנראה האבות לא קיבלוה מפני שזיהו כי רצונה להתגייר אינו טהור, בכחינת "שלא לשמה". אמנם ייתכן שהיה מתקיים בה "מתוך שלא לשמה בא לשמה"¹⁸, אך מכיוון שהזהות

16 "להודיע גדולתו של אברהם כמה היו תאבים לידבק בזרעו, תמנע זו בת אלופים היתה, שנאמר ואחת לוטן תמנע, ולוטן מאלופי יושבי שעיר היה, מן החורים שישבו בה לפנים, אמרה, איני זוכה להנשא לך, הלואי ואהיה פילגש" (רש"י, בראשית לו, יב).

17 אמנם אם נחשב את גילה של תמנע, שלפי חז"ל חיה גם בימי אברהם, גם בימי יצחק וגם בימי יעקב, לא מובן כיצד בחורה כל כך צעירה רצתה להתחתן עם אברהם הזקן או איך אישה כל כך זקנה רצתה להינשא ליעקב הצעיר. בדומה לכך, התלמוד מקשה מדוע יעקב לא חיתן את דינה עם עשיו, כאשר הפרש השנים ביניהם היה תשעים שנה! כך גם נמצא במדרש ש"תמר בתו של שם היתה" (בראשית רבה פה, י), ולפי זה היא היתה בסביבות גיל מאתיים כאשר פיתתה את יהודה. אך למדרשים לא אכפת מכל הקושיות הללו, מאחר שהמדרשים אינם מחשבים חשבונות של שנים וסביריות וכיוצא באלה, אלא מעוניינים למסור לנו רעיון, ותו לא.

הישראלית של האבות עדיין היתה בשלבי היווצרותה, אסור היה לערב גורם שאיננו טהור שעלול היה לפגום בהשלמת הזהות.

הלכה והיתה פילגש לאליפז בן עשו, אמרה: מוטב תהא שפחה לאומה זו ולא תהא גבירה לאומה אחרת.
נפק מינה עמלק דצערניהו לישראל. מאי טעמא? דלא איבעי להו לרחקה.
יצא ממנה עמלק שציער להם לישראל. מה הטעם? שלא היה להם לרחקה.

התלמוד עושה מעשה שאינו מקובל – הוא מותח ביקורת על אבות האומה. ביאר הרב יהודא ליאון אשכנזי: צדקו האבות – בדורם, וצדק האמורא – בדורו. האמורא חי בזמן שבו הזהות הישראלית כבר קיימת, ואם אדם חפץ להצטרף לעם ישראל, גם מתוך שלא לשמה, יש לצרפו כי "מתוך שלא לשמה בא לשמה". האבות, כאמור, חיו בזמן שבו הזהות הישראלית הלכה והתפתחה, ולכן הם צדקו בסירובם לצרף את תמנע. מדברים אלו עולה תובנה עמוקה ומזעזעת: עמלק הוא תולדה הכרחית של תהליך התהוות האומה, עד כדי כך שקיומו של עם ישראל בעולם מחייב גם את קיומו של עמלק. מסיבה זו אין הבדל בין הפסוק "וְתִמְנַע הַיְתֵה פִּילְגֶשׁ" ובין "שְׂמַע יִשְׂרָאֵל" – אלו שני פנים של אותה מציאות.

"וַיִּלֶךְ רְאוּבֵן בְּיַמֵּי קְצִיר חֲטִיִּים"

"וַיִּלֶךְ רְאוּבֵן בְּיַמֵּי קְצִיר חֲטִיִּים" (בראשית ל, יד) – אמר רבא ברבי יצחק אמר רב: מכאן לצדיקים שאין פושטין ידיהן בגזל.

"בְּיַמֵּי קְצִיר חֲטִיִּים" – לאחר שקצרו השדה שהכל רשאין ליכנס בתוך שדה חבריהן (רש"י).

בדברי רב אין לכאורה שום חידוש – וכי צריכה התורה להודיענו שהצדיקים אינם גוזלים!?

ראובן הוא בנו בכורו של יעקב אבינו, וכבכור הוא למעשה מייסד אנושות חדשה. האנושות נכשלה בשפיכות דמים (דור המבול), בעבודה

זרה (דור הפלגה) ובגילוי עריות (סדום ועמורה). והיה צורך להתחיל מחדש את האנושות דרך האבות. אברהם תיקן את העבודה הזרה, יצחק את שפיכות הדמים, ויעקב את גילוי העריות. מכאן ואילך מתחילה היסטוריה חדשה – האומה החדשה שייסדו האבות תהווה מעין מודל חלופי מוצלח לכללות האנושות, והיא שתתקן אותה – "וַיִּבְרְכוּ בָךְ כָּל מְשֻׁפָּחַת הָאָדָמָה" (בראשית יב, ג).

בכורו של ראובן נקרא חנוך, כשם בכורו של קין. 'חנוך' פירושו התחלה, וראובן הוא שחונך את האנושות החדשה. מה שמאפיין את סיום השלב הקודם של האנושות, השלב הבהמי, והתחלת השלב הנוכחי, שלב האנושות שמייסדים האבות, הוא הופעת המוסר והיכולת להבחין בין טוב לרע. ההבחנה המוסרית בין טוב לרע מתחילה מהעמדת גבולות, כך שהגזל הוא מהותי להגדרת האדם. כך דורשים חז"ל את המילה "אָדָם": "דְּבַר אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְאָמַרְתָּ אֲלֵהֶם אָדָם כִּי יִקְרִיב מִמֶּם קָרְבָן לָהּ" (ויקרא א, ב) – "אָדָם" למה נאמר? מה אדם הראשון לא הקריב מן הגזל שהכול היה שלו אף אתם לא תקריבו מן הגזל" (רש"י). ההגדרה המוסרית של האדם היא הזהירות מן הגזל.¹⁹ בניגוד למייסדי השיטות הסוציאליסטיות, שטענו שבעלות על רכוש היא ראשית העוול בתרבות האנושית, אומרים חז"ל שכאן דווקא מצויה ראשית האדם. היכולת לקבוע גבולות בתוך המרחב הטבעי – זה הדבר המאפיין את האדם. לפיכך דווקא מראובן, המייסד אנושות חדשה, אנו לומדים ש"צדיקים אין פושטין ידיהן בגזל". ודבר זה קרה "בְּיַמֵּי קָצִיר חֲטָיִים", שהוא פעולה שעל ידה האדם שולט על הטבע.

זאת ועוד: ראובן מצא "דוֹדָאִים בְּשֶׁדָה". המילה 'דודאים' היא מלשון 'דוד', דהיינו אהבה, ו'עת דודים' מציינת את המשיכה המינית. ראובן חיפש שאריות של אהבה בתוך הטבע. זו המשימה המוסרית המוטלת על עם ישראל: למצוא את האהבה בעולם בכל מימדיו. הקדמונים האמינו שהדודאים טובים לפריון, לכן הביא ראובן את הדודאים לאמו. כשם שהמצווה הראשונה

19 אמנם התלמוד אומר "מכאן לצדיקים", אך בשפת התנ"ך 'אדם' הוא בהכרח 'צדיק', ומי שאינו צדיק – אינו בגדר של אדם.

שנצטווה אדם הראשון היא "פְּרוּ וּרְבוּ", כך, עם ראשית ייסוד האנושיות החדשה, התעסק ראובן במצוות פרייה ורבייה.

"וַיִּמְצָא דוֹדָאִים בְּשֹׁדֵה" (שם) – מאי "דוֹדָאִים"? אמר רב:
יברוחי; לוי אמר: סיגלי; רבי יונתן אמר: סביסקי.

לימוד תורה ותלמידי חכמים
(צט, ב – קא, א)

כניגוד למנשה מלך יהודה, שלמד תורה כדי לקנטר, עתה מדבר התלמוד על אדם הלומד תורה לשמה.

'לימוד תורה לשמה' פירושו לימוד תורה המכוון למטרת התורה. מטרת התורה היא מטרה אוניברסלית – "וַיְנַבְּרוּ כָּךְ כָּל מְשֻׁפָּחַת הָאָדָמָה" (בראשית יב, ג). אולם יש אנשים שעבורם מטרת התורה היא שיהיו להם חיי עולם הבא ושילדיהם לא יסתובבו ברחובות. לימוד תורה שזו מטרתו הוא לימוד תורה שלא לשמה. התורה היא רצון ה', וכאשר האדם לומד תורה הוא לומד את רצון ה', וכאשר הוא לומד תורה לשמה – הוא מוצא את דבר ה' בכול, ולא רק בטקסטים המקראיים הרשמיים.

מטרת התורה היא אחדות המידות, כפי שנאמר אצל אברהם אבינו – "כִּי יִדְעֹתֶיךָ לְמַעַן אֲשֶׁר יִצְוָה אֶת בְּנָיו וְאֶת בֵּיתוֹ אֲתָרֶיךָ וְשָׁמְרוּ דְרָכֶיךָ ה' לְעֲשׂוֹת צְדָקָה וּמִשְׁפָּט" (בראשית יח, ט). המידות צדקה ומשפט הן מידות סותרות. יש המעלים על נס את הצדקה בלבד, כמו הנוצרים, ויש המעלים על נס את המשפט בלבד, כמו המוסלמים. אך זרע אברהם נבחר לאחד את שתי המידות הללו. כך עשה דוד המלך, שעליו מסופר כי היה עושה "מִשְׁפָּט

וְצַדִּיקָה לְכָל עַמּוֹ" (שמואל ב ה, טו). התלמוד במסכת סנהדרין¹ מביא שלוש אפשרויות כיצד דוד המלך עשה זאת.

דעת רבי יהושע בן קרחה היא – פשרה:

רבי יהושע בן קרחה אומר: מצוה לבצוע, שנאמר 'אָמַת וּמִשְׁפַּט שְׁלוֹם שְׁפִטוּ בְּשַׁעְרֵיכֶם' (זכריה ח, טז) – והלא במקום שיש משפט אין שלום ובמקום שיש שלום אין משפט? אלא איזהו משפט שיש בו שלום – הוי אומר זה ביצוע. וכן בדוד הוא אומר 'וַיְהִי דָוִד עֹשֶׂה מִשְׁפָּט וְצַדִּיקָה' (שמואל ב ה, טז) – והלא כל מקום שיש משפט אין צדקה וצדקה אין משפט? אלא איזהו משפט שיש בו צדקה – הוי אומר זה ביצוע.

"ביצוע" בהלכה פירושו הבאת הצדדים הטוענים לידי הסכם פשרה. החיסרון בדרך זו הוא שלצורך איחוד המידות על כל אחת מהן למעט את כוחה. דעת רבי אליעזר בנו של רבי יוסי הגלילי היא שהדיין משלם את חובו של העני:

דן את הדין זיכה את הזכאי וחייב את החייב וראה שנתחייב עני ממון ושילם לו מתוך ביתו – זה משפט וצדקה, משפט לזה וצדקה לזה, משפט לזה שהחזיר לו ממון וצדקה לזה ששילם לו מתוך ביתו, וכן בדוד הוא אומר 'וַיְהִי דָוִד עֹשֶׂה מִשְׁפָּט וְצַדִּיקָה לְכָל עַמּוֹ" – משפט לזה שהחזיר לו את ממונו וצדקה לזה ששילם לו מתוך ביתו".

על דרך זו מקשה שם רבי, שהצדקה נעשתה רק עם העניים ולא עם כל ישראל. לפיכך הוא מביא דרך נוספת:

אלא אף על פי שלא שילם מתוך ביתו זהו משפט וצדקה – משפט לזה וצדקה לזה, משפט לזה שהחזיר לו ממונו וצדקה לזה שהוציא גזילה מתחת ידו.

אף העני מודה שעשו עמו צדקה בכך שהצילו אותו מן הגזל. אולם אחדות כזו בין המידות, בין הצדקה ובין המשפט, דורשת חברה שאמות המוסר שלה ברמה גבוהה ביותר.

אמר רבי אלכסנדר: כל העוסק בתורה לשמה משים שלום בפמליא² של מעלה ובפמליא של מטה, שנאמר "או יִחַזַק בְּמַעֲוֵי יַעֲשֶׂה שְׁלוֹם לִי יַעֲשֶׂה לִי" (ישעיה כז, ה).
במעוזי – תורה (רש"י).

אדם שתפקידו להחזיק במעוז, לשמור על מצודה, רואה את המעוז כעיקר ולא את עצמו כעיקר, ואם כן זהו ודאי לימוד תורה לשמה. בעולם יש לכאורה ניגוד בין פמליא של מעלה ובין פמליא של מטה, בין הרחוקות לגשמיים, בין התיאוריה למעשה, ולימוד תורה לשמה מגלה את האחדות.

המלאכים מבטאים את רצון ה'. רצונו של ה' לרפא – זהו המלאך רפאל, ורצונו של ה' להתגבר הוא המלאך גבריאל, וכן על זו הדרך. הלשון "משים שלום בפמליא של מעלה" מורה שבאופן בסיסי אין ביניהם שלום. קביעה זו באה לידי ביטוי בדברי המדרש:³

אמר רבי סימון: בשעה שבא הקב"ה לבראות את אדם הראשון, נעשו מלאכי השרת כיתים כיתים וחבורות חבורות, מהם אומרים אל יברא ומהם אומרים יברא, הדא הוא דכתיב 'חֶסֶד וְאֱמֶת נִפְגְּשׁוּ צְדָק וְשְׁלוֹם נִשְׁקָו' (תהלים פה, יא). חסד אומר: יברא, שהוא גומל חסדים; ואמת אומר: אל יברא, שכולו שקרים; צדק אומר: יברא, שהוא עושה צדקות; שלום אומר: אל יברא, דכוליה קטטה.

2 מלטינית: Familia, משפחה, וכאן הכוונה לקבוצה.

3 בראשית רבה ח, ה.